

І. М. Скрипник

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3426-3429>

Scopus Author ID 6602096953

Н. П. Приходько

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5552-2656>

О. А. Шапошник

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4220-9999>

Полтавський державний медичний університет

МЕДИЧНА ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСВІД ПОЛТАВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

I. M. Skrypnyk, N. P. Prykhodko, O. A. Shaposhnyk

Poltava State Medical University

MEDICAL EDUCATION IN WAR CONDITIONS: THE EXPERIENCE OF POLTAVA STATE MEDICAL UNIVERSITY

Анотація. З метою аналізу особливостей навчання в умовах війни проведено анкетування 142 студентів 4–6 курсів, які проходили навчання у Полтавському державному медичному університеті у період із березня по травень 2022 р. Було встановлено, що більшість студентів усвідомлює необхідність продовжувати освітній процес у таких складних умовах, хоча 57,7 % зазначили, що їм складно зосередитися на навчанні. Третина опитаних розцінює навчання як спосіб відволіктися від військових подій, а 42,3 % (60 опитуваних) вважають важливими оцінки, які отримують під час навчання. Такі дані дозволили викладачам гнучкіше працювати зі студентами, вибирати ресурси та механізми навчання, які б дозволили підлаштуватися під різні умови студента, у тому числі їх безпеку та доступність до комунікації. Враховуючи те, що 42,3 % опитуваних вважають дистанційне навчання під час війни ідентичним навчанню під час пандемії COVID-19, можна зробити висновки, що студенти адаптувалися до змінених умов отримання знань. Вектор викладача за таких умов змістився на наставництво, а заняття перестає бути лише майданчиком для здобуття знань, а й місцем пошуку однодумців та відповідей на свої внутрішні питання. Крім того, студенти більш відповідально стали ставитися до самоосвіти, так, 53,5 % з опитуваних додатково проходили тренінги з дій медиків в умовах війни. Отже, навчання в умовах як пандемії, так і у воєнний час вимагає продовження. Так формується майбутнє покоління як професіоналів, а й особистостей, загартованих складними умовами.

Ключові слова: медична освіта; війна в Україні; анкетування студентів.

Abstract. To analyze the features of education in war conditions, 142 students of 4-6 courses were surveyed, who were trained at the Poltava State Medical University from March to May 2022. It was found that the majority of students are aware of the need to continue the educational process in such difficult conditions, although 57.7 % noted that it is difficult for them to focus on learning. A third of the respondents regard training as a way to escape from military events, and 42.3 % (60 respondents) note that the grades received during training are important. Such data allowed teachers to work more flexibly with students, to choose resources and learning mechanisms that would allow them to adapt to different student conditions, including their safety and accessibility to communication. Since 42.3 % of respondents think that distance learning during the war is identical to learning during the COVID-19 pandemic, it can be concluded that students have adapted to the changed learning conditions. In such conditions, the teacher becomes a mentor, and the lesson ceases to be only a platform for gaining knowledge, but becomes a place to search for like-minded people and answers to their internal questions. In addition, students became more responsible for self-education, so 53.5 % of students additionally received training on how to act as a medical officer in a war. Therefore, the continuation of training in the conditions of both a pandemic and in wartime requires continuation. This is how the future generation is formed not only of professionals, but also of individuals hardened by difficult conditions.

Key words: medical education; war in Ukraine; students' questionnaires.

Вступ. У 2020 р. освіта в Україні постала перед великим випробуванням, що зумовила пандемія COVID-19. Освітні заклади змушені були швидко пристосовуватися до нових умов навчання, шукати

нові форми та ресурси для забезпечення якісного освітнього контенту [1, 6, 8].

Повторного випробування освіта України зазнала 24 лютого 2022 р. після введення на території України воєнного стану. Про необхідність відновлення

© І. М. Скрипник, Н. П. Приходько, О. А. Шапошник

навчального процесу у закладах вищої освіти було роз'яснено в листі Міністерства освіти і науки України від 10.03.2022 р. № 1/3417-22 «Про завершення навчального року», про особливості роботи освітян під час дії правового режиму воєнного стану – у листі МОН України від 15.03.2022 р. № 1/3463-22 «Про надання інформації», а особливості завершення навчального року затверджені наказом МОН України від 01.04.2022 р. № 290 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року» [3–5].

Безліч дискусій велося щодо особливостей навчального процесу в умовах війни, але, мабуть, ніхто не сумнівався в необхідності забезпечення безперервності вищої освіти в Україні [9].

Освітня криза, що зумовлена війною, – це не перший випадок в історії людства, тому ми звернулися до доповіді професора англійської літератури Клайва Стейплса Льюїса, більш відомого для нас як автора «Хроніки Нарнії». Доповідь «Навчання під час війни» була виголошена в церкві Св. Марії Діви в Оксфорді, в ній автор намагався знайти відповіді на питання: «Який сенс починати завдання, яке має мало шансів на завершення?», «Коли світ просувається до раю чи пекла, коли свобода Європи висить на волоссі, як студенти та викладачі можуть витратити час на те, що, в порівнянні з цими викликами, здається дрібницями?» Більш філософським постає питання не в навчанні під час війни, а в навчанні в будь-який час, особливо коли на кону вічні цінності. Назва доповіді підказує нам її основну тезу: навчання не повинно припинятися під час війни. Льюїс стверджує, що якби людство відклало пошуки знань доти, поки все життя не стане безпечним для всіх, пошук ніколи б не почався. Ще ніколи не було часу, щоб не було криз, тривоги, труднощів і надзвичайних ситуацій. І, зрештою, навчання є частиною людських цінностей [7].

Під час війни цінності нікуди не зникають, а цінність щодо національної ідентичності, громадянські та демократичні цінності виходять на перший план. Проте особистісні цінності, що є рушійною силою для розвитку кожної людини, все ще залишаються важливими. Отримуючи результат від досягнення цілей, завдань і досягнень, людина відчуває сенс, радість і задоволення від свого буття [2].

Мета дослідження – проаналізувати особливості навчання в умовах війни у здобувачів освіти 4–6 курсів Полтавського державного медичного університету за даними анкетування.

Методи дослідження. Проаналізовано результати онлайн-опитування 142 здобувачів освіти 4–6 курсів, що проходили навчання в Полтавському державному медичному університеті в період з березня по травень 2022 р. При обробці отриманих даних анкетування застосовували загальноприйняті методи описової статистики, результати наведено у вигляді абсолютних величин та відсотків.

Результати дослідження. Перебуваючи в умовах постійного стресу, невизначеності, відсутності стабільності та безпеки, що принесла війна, з'являється відчуття того, що навчання в даний момент може не мати результату, сенсу і, відповідно, цінності в майбутньому. Проте, як показало опитування, лише 18,3 % (26 опитуваних) вважали недоречним навчання у воєнний час. І такий результат може розцінюватися надзвичайно позитивно. Адже розуміння того, що навчання, незалежно від умов, в яких воно проводиться, впливає не лише на найближче майбутнє студента, а й формує його життєву свідомість на все подальше життя.

Усвідомлення необхідності навчання і його наслідків на майбутнє є зрозумілим, але як досягти прийнятних умов для забезпечення умов для навчання – все ще залишається великим питанням. Адже 57,7 % (83 опитуваних) зазначили, що їм складно зосередитися на навчанні. Рівень продуктивності падає, знижується фокусування уваги як у викладача, так і у студента. Тому важливо бути гнучкими у своїй роботі, підлаштовуватися під різні умови навчання. Студенти перебувають у різних безпекових умовах: хтось змушений декілька разів на день переховуватися в укриттях і бомбосховищах, жити в метро, на вокзалі чи у притулку для біженців. Відповідно, умови для навчання у всіх різні, так, 21,8 % (31 опитуваний) зазначили, що мають труднощі з навчанням через недоступність до Інтернету. Тому завданням кафедри внутрішньої медицини № 1 в умовах воєнного стану була максимальна доступність здобувачів освіти до навчальних матеріалів. На сторінці кафедри сайту Полтавського державного медичного університету була забезпечена база методичних матеріалів та лекцій для підготовки до занять, посилання на додаткові матеріали для навчання, освітній відеоконтент, база тестових завдань для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання «Крок 2», а також представлені контактні дані викладачів для швидкого і безпосереднього зв'язку.

Пошук нових форм навчання – ще один із важливих напрямків у роботі кафедри. Онлайн-заняття в

режимі реального часу, наприклад в Zoom, – найбільш ефективний спосіб дистанційного навчання, як показав попередній досвід. Цей інструмент для відеоконференцій надає викладачам та здобувачам у синхронному режимі ефективно проводити заняття через персональний комп'ютер, лептоп чи мобільний телефон із використанням відео та без нього. Перевагами такого сервісу є його доступність – можливість безкоштовно використовувати додаток як на персональному комп'ютері, так і на смартфоні, а також долучатися до конференцій безпосередньо за покликанням організатора конференції. В налаштуваннях сервісу є можливість демонстрації матеріалу на робочому столі, демонстрації звуку комп'ютера та інтерактивної дошки (whiteboard) як організатором, так і учасникам зустрічі, що дозволяє досить ефективно застосовувати додатковий навчальний матеріал (рентгенограми, електрокардіограми, результати інших методів обстеження). В нагоді також стають інструменти взаємодії з учасниками конференції – можливість розділяти здобувачів на окремі кімнати для роботи у невеликих підгрупах. Для тих, що не мали змоги приєднатися до заняття в онлайн-форматі, організатор має можливість зробити запис проведеної конференції у форматі відео та аудіо і, відповідно, надати доступ до його подальшого перегляду. Недоліком же безкоштовної версії Zoom є тривалість однієї сесії не довше 40 хв. Але доступ до онлайн-занять був не в усіх студентів, що ускладнювало достатній зв'язок із викладачем. Для студентів, що перебували в таких складних умовах, створені чати в популярних месенджерах – Viber та Telegram, де можна було забезпечувати безпосередній зв'язок із викладачем. Для урізноманітнення форм навчання в Google Classroom створені класи згідно з тематичним планом дисципліни. Ресурси і можливості Classroom дозволяють ефективно забезпечити будь-яку дисципліну якісним освітнім контентом. Інструменти сервісу Google, а саме Google Документи, Google Презентації, Google Таблиці, Google Jamboard дозволяють не лише забезпечувати якісну роботу викладачу, а й, певною мірою, спростувати комунікацію між ним і студентом. Адже, створивши свій власний інформаційний простір для роботи із здобувачем, викладач у подальшому не потребує безлічі зусиль, щоб повторно забезпечувати різні групи студентів потрібною інформацією з дисципліни. Окрім того, весь навчальний матеріал доступний як викладачу, так і студенту в будь-який час доби, що робить їх незалежними від можливих перебоїв Інтернету чи навіть електроенергії. Ще од-

нією важливою рисою ресурсів Google вважаємо можливість їх використання у форматі застосунків для мобільних пристроїв. Вся навчальна інформація зберігається в хмарному сервісі Google Діску та немає потреби в доступі до комп'ютера чи ноутбука, а достатньо лише звичайного смартфона. Формат роботи із здобувачем через Google Classroom дозволяє не лише надавати навчальну інформацію, але й якісно тримати зворотний зв'язок із студентом, контролювати якість засвоєння матеріалу та проводити об'єктивне оцінювання. 42,3 % (60 опитуваних) вважають важливими оцінки, що вони отримують під час навчання, тому важливо було забезпечити певну об'єктивізацію оцінювання. Кейси та тестові завдання в на платформах Google Form, Classtime та Kahoot допомагали забезпечити контроль над засвоєнням навчального матеріалу. Дані ресурси не лише урізноманітнюють формат опитування, але й здатні відволікти здобувачів від внутрішньої напруги та переживання. Рутинний пошук правильної відповіді на тестове запитання, що використовувалися в період дистанційного навчання останніх років, дещо втомлює студента та позбавляє мотивації до навчання. Формат “quiz” челендж-тестування ресурсу Kahoot дозволяє не лише забезпечити опитування у віддаленому доступі, але й провести інтерактивне заняття в реальному часі з візуалізацією запитання, можливістю використання банку зображень результатів додаткових методів обстеження (рентгенограми, спірограми, ЕКГ тощо). Такий формат опитування дозволяє проаналізувати, як відповів на запитання кожен студент, провести обговорення правильної відповіді та, як нагороду за проведenu роботу, сформувати діаграму успішності академічної групи і подіум переможців.

Не менш важливим є перегляд очікувань щодо здобувачів. Адже вимагати від них тих же об'ємів роботи та рівня глибини мислення в умовах стресової ситуації важко і недоцільно. Так, написання історії хвороби з дисципліни «Основи внутрішньої медицини» у студентів 4 курсу було скорочено до кількох основних розділів, що показували рівень знань здобувача та клінічного мислення. Такий підхід економив час роботи здобувача та спрощував оцінювання роботи викладачем.

Під час роботи зі здобувачами освіти важливо фокусуватися не лише на студентах, а й на своїй особистості викладача, роль якого зміщується в сторону наставництва. Під час навчання викладач не лише передає знання про свій предмет, але й моделює студентам поведінкові орієнтири, показує,

що в цьому світі є важливим, якою людиною потрібно бути, які риси характеру і цінності потрібно розвивати, як можна справлятися зі стресовими ситуаціями, як діяти в екстремальних умовах. Основною цінністю стає не лише засвоєння обсягу навчального інформації чи *hard-skills*, а формування у здобувачів таких умінь, які дозволяли б їм визначати свої професійні та особистісні цілі, діяти і приймати рішення в типових і нестандартних для них ситуаціях. Так, 33,8 % (48 опитуваних) використовують навчання, щоб відволіктись від війни. Тоді заняття перестає бути лише площадкою для отримання знань, але й місцем пошуку однодумців та відповідей на свої внутрішні запитання, на більшість з яких ні в кого немає однозначно правильної відповіді.

В умовах війни змінилась і гнучкість викладання. Як показали результати опитування, 31 % (44 здобувачі) займалися волонтерською роботою, що дозволяло викладачу забезпечувати індивідуальний підхід до тих студентів, які потребували відтермінування проведення тестування чи написання історії хвороби.

Навчання під час війни може перетворитися на опору для здобувача освіти, бо в навчальному процесі є орієнтири, які не змінилися з початком війни. Тобто для навчання притаманні певні характеристики:

- стабільність – навчання відбувається за розкладом, що був затверджений до воєнних дій;
- ресурси – лекції, онлайн-семінари, онлайн-платформи для тестування;
- послідовність – практичні заняття, захист історії хвороби, проведення модульного контролю;
- знайоме середовище – одна й та ж група здобувачів, знайомі викладачі.

Наявність такої опори допомагає відчути певну стабільність в умовах війни або навіть адаптуватися до умов сьогодення.

Дистанційна освіта в умовах пандемії COVID-19 сприяла поступовій діджиталізації навчального простору. Так, 42,3 % (60 опитуваних) вважають, що дистанційне навчання під час війни ідентичне з навчанням під час пандемії COVID-19, що може вказувати на те, що медична освіта вже пройшла певне пристосування до умов військових дій шляхом тренування умовами пандемії, тим самим забезпечила певну стабільність навчального процесу. Окрім того, така цифровізація дала змогу легше відстежувати плагіат та дотримання умов академічної доброчесності здобувачами.

Про стабілізацію і пристосування до нових умов навчання свідчить також готовність 53,5 % – 76 здо-

бувачів – додатково проходити навчання щодо дій в умовах війни поза навчальним процесом, що доступна в умовах діджиталізації освіти і значної кількості онлайн-тренінгів та курсів. Такі дані вказують на формування освітньої самосвідомості здобувача і здатність брати відповідальність за накопичення знань на себе, а не перекладати на викладача. Формування таких навичок самоосвітньої діяльності в майбутньому сприятиме підвищенню рівня якості освіти, забезпеченню реалізації потреб майбутніх фахівців, а також підвищує можливості освітньої та професійної мобільності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ще на початку ХХ століття К. С. Льюїс запропонував три правила, які могли б допомогти протистояти навчальній кризі під час війни залишаються актуальними і дотепер: самоконтроль замість хвилювання, віра замість розчарування і тверезість думки замість страху. Сприятливі умови для навчання, писав він, ніколи не настануть, і людина повинна навчитися шукати знання за будь-яких умов.

Освіта – це двері, що відкривають безліч можливостей. А коли трапляться ці можливості – невідомо, тому важливо не зупинятись, а йти до поставлених цілей, незважаючи на жодні перепони.

Звісно, що медична освіта в Україні вже вдруге за останні кілька років зазнає кардинальних змін, проте ніхто не сумнівається в потребі доступності до освіти та її гнучкості до умов сьогодення, перспективі подальшої діджиталізації освіти з поєднанням коучингового підходу до навчання та використання штучного інтелекту. Все ж залишається потреба в безпосередньому спілкуванні майбутнього лікаря з викладачем, який навчає широкого спектра знань та компетенцій, та навчанні в умовах, що максимально наближені до реальної роботи лікаря. Так, без спілкування з пацієнтами, чи то на практичних заняттях, чи то під час виробничої практики, здобувач не лише вдосконалює свої знання і вміння, а також навчається безлічі “*soft skills*”: вдосконалюються комунікативні навички, дружнє спілкування та гарні манери, формуються відповідальність та командні здібності. Тому дослідження такої комбінованої форми навчання, коли здобувачі мають більший простір і гнучкість підходу до опрацювання навчального матеріалу, поєднується із роботою з викладачем та пацієнтом у безпосередній співпраці, вважаємо одним із перспективних напрямків навчання. А кризові умови, в яких здобуваються такі знання, забезпечують не лише загартованість професійного лікаря, а й формують нову генерацію інтелігенції України.

Список літератури

1. Застосування технологій електронного навчання як засіб підвищення ефективності навчального процесу / Т. І. Шевченко, С. І. Сорокіна, О. А. Шапошник, Н. П. Приходько // Удосконалення якості підготовки лікарів у сучасних умовах : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Полтава, 24 берез. 2016 р.). – Полтава, 2016. – С. 242–243.

2. Ініціатива Academic IQ. Викладачі та війна: навчання як цінність. – 2022. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=iDQev8FyYyQ>.

3. Про завершення навчального року : лист МОН України від 10.03.2022 р. № 1/3417-22. – Режим доступу : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933.

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року : наказ МОН України від 01.04.2022 р. № 290. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-okremih-pitan-zavershennya-20212022-navchalnogo-roku>.

5. Про надання інформації : лист МОН України від 15.03.22 р. № 1/3463-22. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nadannya-informaciyi>.

References

1. Shevchenko, T.I., Sorokina, S.I., Shaposhnyk, O.A., & Prykhodko, N.P. (2016). Zastosuvannya tekhnolohii elektronnoho navchannia yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchalnoho protsesu [Application of e-learning technologies as a means of increasing the efficiency of the educational process]. *Udoskonalennya yakosti pidhotovky likariv u suchasnykh umovakh: materialy nauk. prakt. conf. z mizhnar. uchastiu – Improvement of the quality of training of doctors in modern conditions: materials of a scientific and practical conference with international participation* (pp. 242-243). Poltava [in Ukrainian].

2. (2022). Initsiatyva Academic IQ. Vykladachi ta viina: navchannia yak tsinnist [Initiative Academic IQ. Teachers and war: learning as a value]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=iDQev8FyYyQ> [in Ukrainian].

3. (2022). Lyst Ministerstva okhorony zdorovia Pro zavershennya navchalnoho roku vid 10.03.2022 r. № 1/3417-22 [Letter from the Ministry of Education and Science About the end of the academic year dated 10.03.2022 No. 1/3417-22]. Osvita.UA. Retrieved from: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933 [in Ukrainian].

4. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii shchodo okremykh pytan zavershennia 2021/2022 navchalnoho roku vid 01.04.2022 r. № 290 [Order of the Ministry of Education and Science On the approval of methodological recommendations regarding certain issues of the completion of the 2021/2022 academic year dated 01.04.2022 No. 290]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-okremih-pitan-zavershennya-20212022-navchalnogo-roku> [in Ukrainian].

6. Скрипник І. М. Використання дистанційних методів навчання в медичній освіті / І. М. Скрипник, Н. П. Приходько // Проблеми безперервної медичної освіти та науки. – 2020. – № 3 (39). – С. 29–32. DOI 10.31071/promedosvity2020.03.029.

7. Learning In War-Time. – Access mode : <https://www.cslewis.com/learning-in-war-time/>.

8. Newman N. A. Coalition for medical education-A call to action: a proposition to adapt clinical medical education to meet the needs of students and other healthcare learners during COVID-19 / N. A. Newman, O. M. Lattouf // *J. Card. Surg.* – 2020. – Vol. 1–2. DOI 10.1111/jocs.14590.

9. OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. Забезпечення якості вищої освіти в умовах війни. Онлайн-форум. – 2022. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=9WZyu7QFu0s>.

10. Regmi K. A systematic review of the factors - enablers and barriers - affecting e-learning in health sciences education / K. Regmi, L. Jones // *BMC Med. Educ.* – 2020. – Vol. 20 (1). – P. 91. DOI 10.1186/s12909-020-02007-6.

5. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy Pro nadannia informatsii vid 15.03.2022 r. № 1/3463-22 [Letter from the Ministry of Education and Science On providing information dated 15.03.2022 No. 1/3463-22]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nadannya-informaciyi> [in Ukrainian].

6. Skrypnyk, I.M., & Prykhodko, N.P. (2020). Vykorystannia dystantsiynykh metodiv navchannia v medychnii osviti [Using distance learning methods in medical education]. *Problemy bezpererвної medychnoyi osvity ta nauky – Problems of Continuous Medical Education and Science*, 3(39), 29-32 [in Ukrainian].

7. *Learning In War-Time*. CSLewis.com. Retrieved from: <https://www.cslewis.com/learning-in-war-time/>.

8. Newman, N.A., & Lattouf, O.M. (2020). Coalition for medical education – A call to action: A proposition to adapt clinical medical education to meet the needs of students and other healthcare learners during COVID-19. *Journal of Cardiac Surgery*, 35(6), 1174-1175. DOI 10.1111/jocs.14590.

9. (2022). OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v umovakh viiny. Onlain-forum [OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. Ensuring the quality of higher education in conditions of war. Online-forum]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=9WZyu7QFu0s> [in Ukrainian].

10. Regmi, K., & Jones, L. (2020). A systematic review of the factors – enablers and barriers – affecting e-learning in health sciences education. *BMC Med. Educ.*, 20(1), 91. DOI 10.1186/s12909-020-02007-6.

Отримано 20.09.22
Рекомендовано 25.10.22

Електронна адреса для листування: np.prykhodko@gmail.com